

پنجمین همایش ملی پژوهش‌ها و نوین در برنامه‌ریزی درسی ایران

بررسی و تحلیل وضع موجود و مطلوب برنامه درسی درس روش‌های تحقیق در نظام دانشگاهی کشور

آرزو حبیب‌نژاد، دکتر سولماز نورآبادی

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد رشته برنامه‌ریزی درسی، گروه علوم تربیتی دانشگاه شاهد.

Email: ahabib31166@gmail.com

۲- استادیار گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم انسانی دانشگاه شاهد.

Email: nourabadi@shahed.ac.ir

چکیده

در قرن حاضر پیشرفت‌های چشمگیری در رشته‌های علمی دانشگاهی بوجود آمده که باعث شده برنامه درسی درس روش‌های تحقیق اهمیت گسترده‌ای پیدا کند. برنامه‌های درسی به عنوان قلب مراکز دانشگاهی در تحقق اهداف نظام آموزش عالی نقش بسزایی ایفا می‌کنند. در این میان با توجه به انجام پژوهش‌های عمدتاً کاربردی، درس روش‌های تحقیق از اهمیت خاصی برخوردار بوده و نقش تاثیرگذاری در پژوهش‌ها دارد. هدف پژوهش حاضر بررسی و تحلیل وضعیت موجود و مطلوب برنامه درسی درس روش‌های تحقیق است. در این راستا از روش توصیفی-تحلیلی استفاده شده است. یافته‌ها حاکی از آن است آموزش مهارت‌های پژوهشی تنها در صورتی مؤثر خواهد بود که دانشجویان، مهارت‌های بنیادین پژوهش را قبلاً فرا گرفته باشند؛ این در حالی است که اثر چندانی از آموزش مهارت‌های بنیادین در کتاب‌های روش تحقیق دیده نشد. به عبارتی کتاب روش‌های تحقیق بیشترین توجه را به مباحث کلی روش-شناختی و انتخاب روش پژوهش داشته است و به مباحثی از قبیل چشم‌اندازها، چالش‌ها و جهت‌گیری نوین روش‌شناختی و همچنین مقایسه رویکردها توجه خاصی نشده است. تمرکز محتوایی این کتاب‌ها نیز بیشتر بر معرفی رویکرد کمی استوار است تا توجه به رویکردهای جدید کیفی و ترکیبی. در مجموع نتایج پژوهش نشان داد وضعیت موجود رضایت‌بخش نبوده و یکی از مهمترین اقدامات، تدوین کتاب‌های مناسب درس روش‌های تحقیق است.

کلمات کلیدی: برنامه درسی، وضعیت موجود، وضعیت مطلوب، درس روش‌های تحقیق، آموزش عالی.

۱. مقدمه

از مهم‌ترین عناصر نظام دانشگاهی، برنامه‌های درسی هستند که لازم است این برنامه‌ها از مناسبت لازم در راستای اهداف و وظایف و تحولات مربوط برخوردار باشند تا بتوانند نقش مؤثر خود را ایفا نمایند. آموزش عالی در قرن بیست و یکم با شرایط و تحولات جدیدی روبرو شده و جامعه از مرحله سنتی و صنعتی به عصر فراصنعتی رسیده است [۱]. بنابراین نظام آموزش عالی نمی‌تواند با همان عناصر برنامه‌ای یعنی برنامه درسی سنتی بدون بررسی در جهت ایجاد تحولات لازم در عصر حاضر زندگی نمایند. همچنین توجه به کوشش‌های جهانی و نیز شناسایی رهاوردها و گرایش‌های عمده حاصل از اصلاحات اخیر در برنامه‌های درسی حکایت از آن دارد که همه ملت‌ها با هر نظام سیاسی و اجتماعی پیشرفته و در حال پیشرفت به این نتیجه رسیدند که شناخت مسائل آموزشی و سپس چاره‌جویی برای حل و فصل آن شرط اولیه و اساس هر سیاست برنامه‌ریزی درسی می‌باشد. بر همین اساس لزوم شناخت تنگناهای آموزشی قبل از اقدام به اصلاحاتی در برنامه درسی تاکید دارند. بنابراین شناخت مسائل و نارسایی‌های درس روش تحقیق برای طراحان و کارشناسان برنامه‌ریزی درسی فواید زیادی دارد. در این بین، یکی از راه‌های ارتقا کیفیت درس روش تحقیق، تدوین برنامه درسی مناسب آموزشی است. در قلمرو برنامه‌ریزی درسی، مسائل متعدد و متنوع و در عین حال پیچیده‌ای وجود دارد که اگر هر یک

پنجمین همایش ملی پژوهش‌ها و نوین در برنامه‌ریزی درسی ایران

از آن‌ها به موقع و سریع حل و فصل نشوند، ممکن است منشا بروز عوارض و دشواری‌های آموزشی شود. به عبارت دیگر شناسایی دردها و دشواری‌های تربیتی پیش‌نیاز هرگونه چاره‌جویی و برنامه‌ریزی است [۲].

مراکز آموزش عالی با مرکزیت دانشگاه‌ها یکی از منابع آموزشی و پژوهشی هستند و رسالت آنها آماده نمودن کارشناسان و پژوهشگران آگاه جهت رفع نیازهای جامعه است. آموزش نوعی سرمایه‌گذاری مفید و یک عامل کلیدی در توسعه محسوب می‌شود که چنانچه به درستی و شایستگی برنامه‌ریزی و اجرا شود، می‌تواند بازده اقتصادی قابل ملاحظه‌ای داشته باشد. بهره‌مندی نظام آموزشی جامعه از عناصر متعدد، با کم و کیف مناسب، همچون برنامه‌ریزی‌های حسابگرانه همراه با آینده‌نگری، جامعیت، انعطاف‌پذیری آگاهانه و مداومت امری ضروری است [۳]. هر برنامه درسی در آموزش عالی بایستی مطابق با واقعیت‌ها، نیازها و تحولات بوده و از جامعیت لازم برخوردار باشد تا از آن طریق رشد قابلیت‌ها و مهارت‌هایی در دانشجویان مورد توجه قرار گیرد که بتوان آن را در دنیای کنونی هم از بعد فردی و اجتماعی، به عنوان برون‌داده‌های مؤثر آموزش عالی محسوب نمود؛ به طوری که دارای مهارت‌ها و دانش‌های ضروری برای ایفای نقش در دنیای پیچیده امروز بوده و توان رویارویی با ساختارهای متغیر آن را داشته باشد. در غیر این صورت از نظر بسیاری از مردم، والدین، کارفرمایان، حکومت‌ها و دانشجویان سرمایه‌گذاری انجام شده آنان از بازدهی خوبی برخوردار نخواهد بود. به این منظور گروه طراحان برنامه درسی باید ابتدا در سطح عام عوامل اثرگذار بر برنامه درسی را شناسایی کنند و سپس در سطح خاص با تکنیکی، تاثیر این عوامل را بر عناصر برنامه درسی مورد بررسی قرار دهد. هر اندازه تجانس و همخوانی تصمیمات بین این دو سطح بیشتر باشد، طرح برنامه درسی اثربخش‌تر و باکیفیت‌تر خواهد بود [۴].

در این بین، یکی از مهمترین مقوله‌های مورد توجه در دانشگاه‌ها موضوع برنامه درسی، درس روش تحقیق و وضعیت موجود و مطلوب این درس است. در همین راستا، دانشگاه‌ها با انجام تحقیقات بنیادی و کاربردی نقش بسیار مهمی در امر توسعه جامعه ایفا می‌کند که بخش مهمی از این نقش را می‌توان از طریق گزارش فعالیت‌های پژوهشی منتشر شده توسط دانشگاه‌ها مورد ارزیابی قرار داد. درس روش‌های تحقیق در دانشگاه‌ها، به دلیل وجود واحد پایان‌نامه و نیز مقالات و پژوهش‌ها، بیشتر در دوره آموزش عالی نمایان می‌شود. اهمیت تحصیلات تکمیلی از آنجا ناشی می‌شود که به دلیل توأمان ساختن آموزش و پژوهش منبع مهمی برای تولید دانش محسوب می‌شود به طوری که بر اساس پژوهش‌های به عمل آمده در سال ۱۳۹۴، دانشجویان دوره تحصیلات تکمیلی، حدود ۵۵٪ کل پژوهشگران کشور را تشکیل دادند که قاعدتاً با توجه به افزایش نرخ ورود به آموزش عالی و افزایش دوره‌های تحصیلات تکمیلی، این درصد تا زمان حال افزایش داشته است [۵]. با توجه به اهمیت مهارت برنامه درسی درس روش تحقیق در بین مهارت‌ها و جایگاه خاص درس روش تحقیق؛ نقش مهم پژوهش در نظام آموزشی و وجود ناتوانی و مشکلات عدیده‌ی تحقیق و پژوهش که در بین دانشجویان دانشگاه وجود دارد و روبرو شدن این درس با چالش‌های زیاد، شناخت وضعیت موجود و مطلوب این درس در نظام آموزش عالی، می‌تواند در درک بهتر تحقیق و پژوهش در دانشگاه‌ها مؤثر باشد. همچنین برای اثربخش بودن درس روش تحقیق در دانشجویان و کیفیت یادگیری لازم است تا نقاط ضعف این درس، شناسایی و تقویت شود. لازم است به دیدگاه دانشجویان در جهت اثربخش بودن درس روش تحقیق اهمیت بیشتری داده شود. بنابراین با توجه به اهمیت درس روش تحقیق در جهت پیشرفت، افزایش کیفیت آموزشی این درس در رشته علوم انسانی و توسعه سطح علمی دانشجویان، دانستن وضعیت موجود و مطلوب این درس در مورد اثربخش بودن یا نبودن آن ضروری است. از این رو سؤال اصلی تحقیق آن است که «وضعیت موجود و مطلوب برنامه درسی درس روش‌های تحقیق در نظام دانشگاهی کشور چیست؟»

۲. پیشینه پژوهش

روزبه‌روز پیشرفت‌های چشمگیری در همه رشته‌های مختلف علمی به وجود آمده که باعث شده ارزش برنامه درسی درس روش‌های تحقیق در این رشته‌ها بخصوص علوم انسانی اهمیت گسترده‌ای پیدا کند. توسعه تحقیقات علمی و تربیت کارشناسان مجرب و متخصصان شایسته و برجسته در هر زمینه و ایجاد قابلیت علمی برای درس روش تحقیق و کاربرد روش‌های نظری و تجربی در قلمرو علم و فن، هرکشوری را به تدریج توانا می‌سازد که از حالت واردکننده فکر علمی و دستاوردهای دانش و فناوری دیگران خارج شده و بی‌نیاز گردد. در دنیای امروز رفع این نیازها تا حد بسیاری به عهده دانشگاه‌ها است. دانشگاه‌ها به عنوان بستر اصلی تفکر و اندیشه پیرامون مسائلی که جامعه با آن مواجه است، شناخته شده‌اند [۶]. مراکز آموزش عالی با مرکزیت دانشگاه‌ها یکی از منابع آموزش و پژوهش هستند و رسالت آنها آماده نمودن کارشناسان و پژوهشگران آگاه جهت رفع نیازهای جامعه است. آموزش نوعی سرمایه‌گذاری مفید و یک عامل کلیدی در توسعه محسوب می‌شود که چنانچه به درستی و شایستگی برنامه‌ریزی و اجرا شود، می‌تواند بازده

پنجمین همایش ملی پژوهش‌ها و نوین در برنامه‌ریزی درسی ایران

اقتصادی قابل ملاحظه‌ای داشته باشد. بهره‌مندی نظام آموزشی جامعه از عناصر متعدد، با کم و کیف مناسب، همچون برنامه‌ریزی‌های حسابگرانه همراه با آینده‌نگری، جامعیت، انعطاف‌پذیری آگاهانه و مداومت امری ضروری است [۳].

واژه برنامه درسی از واژه‌های کلیدی علوم تربیتی است که تاکنون تعریف منسجم و قاطعی که مورد نیاز تمام صاحب‌نظران این حوزه باشد، ارائه نشده است. در نگرش سنتی، تعریف برنامه درسی با تأکید بر محتوا صورت می‌گیرد. برخی صاحب‌نظران نیز برنامه درسی را مجموعه‌ای از تجارب جهت یادگیری و برخی دیگر به عنوان طرح و نقشه انجام فعالیت‌های آموزشی تلقی می‌نمایند [۷]. برنامه‌های درسی، یکی از عناصر یا خرده‌نظام‌های اصلی آموزش عالی است که نقش تعیین‌کننده و غیرقابل انکاری در راستای تحقق اهداف و رسالت‌های آموزش عالی از نظر کمی و کیفی ایفا می‌کند. یکی از ویژگی‌های برنامه درسی در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی این است که قبل از هر قضاوت و تصمیم‌گیری نسبت به برنامه‌های درسی موجود، نخست باید بطور سیستماتیک به شناسایی جریان‌های تکنولوژی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی که بر آموزش عالی و عناصر آن تأثیر می‌گذارد، پرداخته شود و از نوع و میزان تأثیرات و مسائل و چالش‌های ایجاد شده ناشی از آنها در هر یک از اجزای مربوطه آگاه شد. بطوری که تدوین‌کنندگان برنامه‌های درسی در قرن بیست و یکم باید به این نکته توجه داشته باشند که در ارائه برنامه درسی مناسب، نه تنها بایستی خط‌مشی‌های داخلی سازمان‌ها بلکه باید واقعیات جهانی و شرایط دنیای کنونی را نیز مدنظر قرار دهد. برنامه‌های درسی در راستای اهداف و رسالت‌های دانشگاهی باید پاسخگوی شرایط و دغدغه‌های قطعی و آینده‌باشند و نقش سازنده‌ای در راستای حل مسائل و رشد جامعه ایفا نمایند و رشته‌های مختلف را در راستای نیازها و تحولات قرار داده، به نحوی که از جامعیت و مناسبت لازم برخوردار بوده و ضمن پاسخگویی و توجه به نیازهای فردی دانشجویان به مشکلات اجتماعی و به ارزش‌ها و میراث فرهنگی نیز بپردازد. برنامه درسی به عنوان یک مفهوم از توضیحات و تعابیر متعددی همچون مجموع فعالیت‌های یاددهی-یادگیری، یادگیری طراحی شده، طرح کلی برای یادگیری، اطلاعات و تجربیات اساسی که همه یادگیرندگان بایستی کسب نمایند. مجموع دروس پیشنهادی و برنامه زمانی آنها، از محتوای یک دیسپلین خاص برخوردار می‌باشد و مسئولین مربوطه در دانشگاه‌ها، صرف‌نظر از این که کدامیک از تعابیر مربوط به برنامه درسی را بپذیرند، باید آن را به عنوان یک سازه اجتماعی بشناسند که بایستی بطور مستمر در معرض بازنگری و اصلاح قرار گیرد و بطور پویا در مقابل تغییر و تحولات عوامل خارجی، عکس‌العمل مؤثری نشان دهد تا بتواند نقش خود را به عنوان ابزار مهم رشد و تکامل یادگیرندگان جهت دست یافتن به نتایج تربیتی ایفا نمایند [۸].

در این میان یکی از مسائل مهم، تحقیق و پژوهش در نظام دانشگاهی است. تحقیق در دانشگاه از اهمیت و جایگاه والایی برخوردار است و عامل بسیار مهمی در توسعه و ترقی هر رشته محسوب می‌شود. به همین دلیل یکی از دروس بسیار مهم و اساسی در دانشگاه، «درس روش‌های تحقیق» می‌باشد. هدف از تدریس این درس، بطور کلی آشنایی دانشجویان با روش‌های پژوهش و نحوه انجام آن است. از آنجا که پژوهش در بعد دانشجویی، اصلی‌ترین نمود خود را در واحد پایان‌نامه نمایان می‌سازد، پایان‌نامه نخستین گام نظام‌مند در بعد پژوهش است که دانشجویان انجام می‌دهند [۹]. تحقیق اطلاع و معرفتی وسیع، عزمی راسخ، همتی بلند و نظری دقیق و بصیرتی کامل می‌خواهد تا پژوهشگر با دقت و ژرف‌بینی بتواند دستاوردی جامع فراهم کند و نکته‌های کاربردی و حاصل کوشش‌های علمی و مطالعاتی خود را برای خواستاران و رهبران از تلاش‌های معنوی خویش به صورتی مطلوب به نمایش گذارد [۱۰]. روش تحقیق به معنی پژوهش، ثابت کردن، رسیدگی، واری کردن، و به مطلب رسیدن است و منظور از آن در علوم انسانی عبارت از تلاش در جهت شناخت و پی بردن واقعیت‌ها، بررسی و با اثبات صحت و ثقم فرضیه است. روش تحقیق عبارت از کلیه وسایل و مراحل جمع‌آوری منظم اطلاعات و شیوه تحلیل منطقی آنها برای نیل به یک هدف است. این هدف بطور کلی کشف حقایق است و به همین جهت اصول کلی آن در کلیه علوم یکسان می‌باشد [۱۱]. جان دیوئی تحقیق را چنین تعریف کرده: «تغییر کنترل‌کننده یک موقعیت غیرثابت یا نامعین به موقعیتی که از لحاظ ویژگی‌ها و روابط کاملاً معین و ثابت است و در وضعیتی قرار دارد که عناصر موقعیت اصلی یا اولی به صورت یک کل متغیر تغییر یافته‌اند» [۱۲]. منصوریان (۱۳۹۱) در تحقیقی تحت عنوان «آیا پژوهش، فرایندی مکانیکی است؟» مشکلات آموزش روش تحقیق در ایران را به شرح زیر بیان می‌کند:

- تکراری بودن مفاهیم موجود در کتاب‌های روش تحقیق
- نبود فرصت کافی برای آشنایی دانشجویان با مهارت‌های عملی
- عبور شتاب‌زده از مفاهیم نظری و بنیادی پژوهش
- تلقی مکانیکی از پژوهش و ترسیم تصویری غیرواقعی از آن
- نادیده گرفتن وجوه عاطفی و روان‌شناختی پژوهش
- کمبود مثال‌های عینی برای پیوند مبانی نظری و مهارت‌های عملی

پنجمین همایش ملی پژوهش‌ها و نوین در برنامه‌ریزی درسی ایران

انجمن توسعه و ترویج علوم و فنون نوین ایران

• فقدان خلاقیت و انعطاف‌پذیری در فرایند پژوهش [۱۳].

بهزادی و داورپناه (۱۳۸۸) نیز در مطالعه‌ای پیمایشی تحت عنوان «بررسی عوامل مؤثر بر تجربه پژوهشی دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه فردوسی مشهد» دریافتند که بین تمام عامل‌های تبیین‌کننده تجربه پژوهشی رابطه معناداری وجود دارد. رضایت کلی دانشجویان از عامل‌های هفتگانه تبیین‌کننده پژوهشی، متفاوت است. متغیرهایی مثل جنسیت، مقطع تحصیلی، حوزه آموزشی، میزان فعالیت علمی و مرحله انجام پژوهشی بر میزان فعالیت علمی و مرحله انجام پژوهشی بر میزان رضایت دانشجویان از عامل‌های تبیین‌کننده تجربه پژوهشی اثرگذار است. یافته‌های پژوهشی نشان داد که بطور کلی دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه فردوسی مشهد از عامل‌های مختلف تبیین‌کننده تجربه پژوهشی رضایت دارند [۱۴].

زارع‌احمدآبادی و همکاران (۱۳۸۸) نیز در پژوهشی «به واکاوی موانع انجام پژوهش در دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقاتی کشور از دیدگاه اعضای هیأت علمی دانشگاه یزد» پرداخته‌اند. بر اساس یافته‌های پژوهش مذکور موانع انجام پژوهش به چهار دسته کلی تقسیم شده‌اند: ۱- موانع مربوط به سیاست‌گذاری، نظام تحقیقاتی و مدیریتی مانند: ناهماهنگی در سازمان‌های مسئول پژوهشی، نبود الگوی مدیریت علمی و پژوهشی مناسب؛ ۲- موانع مربوط به فرهنگ پژوهشی مانند: حاکم بودن فرهنگ آموزش‌محوری، فقدان فرهنگ کار گروهی؛ ۳- موانع مربوط به پژوهشگران مانند: چندشغلی بودن پژوهشگران، فقدان دسترسی به اطلاعات؛ ۴- موانع مربوط به قوانین و مقررات پژوهشی مانند: ضعف قوانین استاندارد پژوهشی، ضعف آیین‌نامه‌های تشویقی پژوهش [۱۵].

لطف‌آبادی و همکاران (۱۳۸۶) در پژوهشی به بررسی آموزش روش‌شناسی پژوهش در روانشناسی و علوم تربیتی در ایران پرداخته‌اند و ادعا کردند که بنیادهای نظری معرفت‌شناسی تدریس استادان درس روش تحقیق اساساً از نوع فلسفه کمی‌گرایی است و به پژوهش‌های کیفی چندان توجهی نمی‌شود و با ترکیب روش‌های کمی و کیفی موجود می‌توان به تمامی آنها پرداخت. همچنین معتقد است که پژوهش‌های روانشناسی و علوم تربیتی به ویژه در مرتبه ملی و محلی دچار سه دسته مشکلات بنیادی، درونی و بیرونی قابل توجه هستند. دسته اول با مشکلات بنیادی حاکی از ضعف و خطاهای مربوط به بنیادهای نظری در حوزه‌های هستی‌شناسی و انسان‌شناسی و نیز مشکلات مربوط به محدودنگری معرفت‌شناسی در پژوهش است. این مشکلات بنیادی که یک مسئله جهانی نیز به شمار می‌رود در مرتبه ملی و محلی به وفور دیده می‌شود. اما مشکلات دسته دوم و سوم که در پژوهش‌های کنونی شاهد آن هستیم، اساساً جنبه ملی و محلی دارد. دسته دوم به مشکلات بیرون از کار محققان و به مسائل عام اداره امور و محدودیت‌های علمی در جامعه مربوط می‌شود. در حالی که مشکلات دسته سوم به ضعف منابع و متون درسی، چگونگی تدریس روش تحقیق در دانشگاه‌های بزرگ کشور و نیز کیفیت پژوهش‌های منتشر شده در مجلات عملی کشور مربوط می‌شوند [۱۶].

همچنین کرسول (۲۰۱۸) در پژوهشی با اجرای یک طرح ابتکاری، شیوه آموزش روش تحقیق را برای دانشجویان علوم اجتماعی بررسی کردند. هدف آنها از این طرح ابتکاری ایجاد یک رویکرد تیمی چندسطحی بود که در آن اعضای هیأت علمی، دانش‌آموختگان و دانشجویان علوم اجتماعی در پروژه‌ای مشترک در کنار هم کار تحقیقاتی انجام دهند. پژوهشگران پس از برگزاری سمینارهای تحقیقاتی برای دانش‌آموختگان و دانشجویان، بر اساس ارزشیابی‌های دوره و سایر اطلاعات جمع‌آوری شده از شرکت‌کنندگان، این طرح را ارزیابی کردند. یافته‌های این پژوهش نشان داد این ساختار گروهی، یادگیری دانشجویان را با ایجاد فضایی برای یادگیری در عمل افزایش داده و درگیری آنان را با مفاهیم کلی و تمرین‌ها تقویت می‌کند [۱۷]. ولیچ و گودوین (۲۰۱۷) معتقدند اگرچه در سال ۱۹۶۰ برنامه درسی جزئی از حوزه جامعه‌شناسی بود و در ضمن مطالعات جامعه‌شناسی به آن پرداخته می‌شد؛ اما امروز به عنوان یک حوزه مستقل تربیتی، پژوهش‌هایی را به خود اختصاص داده است. برنامه درسی به عنوان یک حوزه میان‌رشته‌ای، ماهیتاً سازگار با انواع روش‌شناسی‌های کمی، کیفی و ترکیبی دارد؛ اگر چه در سنت برنامه درسی درس روش تحقیق بیشتر تحقیقات انجام شده از نوع کمی بوده‌اند. با این وجود، هنوز بطور دقیق مشخص نیست که پژوهش‌های انجام شده در این حوزه، بر اساس کدام رویکرد و روش شناسی پژوهشی انجام گرفته است [۱۸].

بر اساس پژوهش مارش و همکاران (۲۰۱۲) که در پژوهشی به ارزیابی دانشجویان و نظارت بر تحقیقات، مسائل، پیچیدگی‌ها و چالش‌ها پرداخته‌اند؛ راجع به تجربیات پژوهشی و آموزش پژوهش (فرآیند انجام پایان‌نامه) در استرالیا شش عامل مهم شناسایی شده است: نحوه هدایت پایان‌نامه توسط استاد راهنما، توسعه مهارت‌های پژوهشی، جو عمومی دانشکده، زیرساخت‌های لازم برای پژوهش، آزمون پایان‌نامه و شفافیت در فرایند انجام پایان‌نامه [۱۹]. والنر و گرنیر (۲۰۱۲) در تحقیقی تحت عنوان «رویکرد جدید به علم در چارچوب نظری روش تحقیق» نشان دادند ضرورت و کلیت به عنوان دو مفهوم سنتی در علم اروپایی از جانب پست‌مدرن‌ها نقد جدی

پنجمین همایش ملی پژوهش‌ها و نوین در برنامه‌ریزی درسی ایران

شده و بجای آن قابل فهم بودن مطرح شده است. این مسأله بر نسبت‌گرایی بیش از پیش تاکید دارد و در نتیجه پژوهش‌ها را به چالش می‌کشد و تعمیم‌ها را خدشه‌دار می‌کند. در هر حال، روش تحقیق همانند ابزارهای متفاوت در جعبه ابزار است که محقق متناسب با تحقیق خود باید آن را بکار ببرد. در یک تحقیق و برای رسیدن به مطلوب و در اسرع وقت، دانشمندان روش‌های گوناگونی را مطرح نموده‌اند. این روش‌ها در یک تقسیم‌بندی کلی به روش ارسطویی یا منطق صوری که متکی بر جنس و فصل بود و روش جدید که عمدتاً متکی بر تجربه و به تعبیر خودشان اصالت تحصیل، استوار است [۲۰]. نیز پارک (۲۰۰۴) در پژوهش خود تحت عنوان «مطالعه روش‌های تحقیق در آموزش» نشان می‌دهد برای وضعیت آموزش روش تحقیق طی یک پژوهش مقایسه‌ای تعداد ۲۰ سرفصل درسی روش تحقیق در دوره‌های آموزشی علم اطلاعات در کشور کره را با ۲۰ سرفصل درسی روش تحقیق همین رشته در آمریکا مقایسه کرده است [۲۱].

با توجه به پیشینه نظری و پژوهشی اشاره شده، یافته‌های پژوهش چنین جمع‌بندی می‌شود که مرکز ثقل و هسته اصلی هر نظام آموزشی عالی، دانشجویان آن هستند و تمام تلاش بخش‌های مختلف دانشگاه به منظور ایجاد تغییرات مطلوب در رفتار و عملکرد دانشجویان صورت می‌گیرد. بارزترین شکل این تلاش‌ها برای تغییر رفتار دانشجویان، در قالب آموزش‌هایی بروز می‌کند که به شیوه‌های گوناگون و در رشته‌ها و دروس مختلف برای دانشجویان فراهم می‌شود. یکی از این دروس، درس روش تحقیق است که مانند سایر دروس اهداف خاص خود را دارد. از جمله مهم‌ترین این اهداف می‌توان به پرورش افراد توانا در امور پژوهشی و تحقیقی اشاره کرد. رضایتمندی دانشجویان نیز از آنچه که به عنوان آموزش دریافت می‌کنند، از جمله عوامل بسیار مهم یادگیری و آموختن و انگیزه تحصیلی آنها است. در ارتباط با درس روش تحقیق در جوار سایر دروس اگر دانشجویان از آنچه که به آنها آموزش داده می‌شود راضی باشند، محرک و برانگیزنده آنها به سوی تولید علم و دانش و انجام فعالیت‌های پژوهشی و در نتیجه توسعه جامعه است. از طرف دیگر، اگر نسبت به آموزش‌ها نگرش منفی داشته باشد، نه تنها آنچه آموزش داده می‌شود جذب و هضم نمی‌گردد، بلکه رشد علمی نیز دچار رکود و سکون خواهد شد و این برابر است با اتلاف سرمایه انسانی و مادی و زمانی که در دسترس می‌باشد.

۳. روش پژوهش

روش پژوهش حاضر، توصیفی-تحلیلی است. بدین منظور مفاهیم مرتبط با موضوع پژوهش، گردآوری و به کشف خطوط اصلی اندیشه‌های صاحب‌نظران نظام آموزشی و پرورشی پرداخته شده تا بتوان از مجموعه مفاهیم و ساختارهای مفهومی بدست آمده در جهت تبیین دقیق‌تر ماهیت موضوع در برنامه درسی نظام آموزشی کشور، استفاده نمود.

۴. بحث و نتیجه‌گیری

توجه به تفاوت‌های فردی دانشجویان در الگوی مطلوب برنامه درسی روش‌های تحقیق در سطح غیرتجویزی؛ عمدتاً در داخل کلاس مطرح می‌شود. یعنی در طراحی و تدوین برنامه درسی روش‌های تحقیق، اهداف و مقاصد بصورت کلی و نه خاص و رفتاری؛ از پیش تعیین شده است و معرف چهارچوب کلی یا کشوری برنامه درسی می‌باشد. روش‌های اجرا یا آموزش از قبل تعیین نشده و دارای انعطاف است. به عبارت دیگر، ویژگی‌ها و خصوصیات آحاد دانشجویان (علائق، نیازها و استعدادها) در شکل دادن به آموزش درس روش‌های تحقیق، تعیین‌کننده است. همچنین در این نوع برنامه درسی می‌توان با پذیرش تنوع در روش‌های اجرایی (مانند روش یاددهی-یاددهی، ارزشیابی از آموخته‌ها) و نیز استفاده از منابع و وسایل کمک آموزشی، فضا و گروه‌بندی شناور فراگیران بستر مستعدی را برای استفاده مناسب از تفاوت‌های فردی در ابعاد گوناگون فعالیت‌های تحقیقی فراهم ساخت. به عبارت دیگر، در این راهبرد، باید با سود جستن از روش‌های گوناگون و متناسب با شرایط و گروه‌های دانشجویی، اهداف و مقاصد از پیش تعیین شده برنامه را عملیاتی کرد و به آنها جامه عمل پوشاند [۲۲].

ارتباط عناصر برنامه درسی و کنش و واکنش مطلوب آنها با یکدیگر، نظام آموزشی منسجم را طلب می‌نماید که با طراحی الگویی مناسب و پیش‌بینی و بکارگیری عناصر در جایگاه مناسب، برنامه را هم در سطح کلان و هم در سطح خرد به درستی هدایت می‌کند. آنچه که در بررسی پژوهش‌های داخلی مشاهده می‌شود این است که بیشتر تحقیقات انجام شده برخی عناصر مورد مذاقه و برخی مورد غفلت قرار گرفته‌اند. برای مثال تجهیزات و امکانات، فضا، زمان و مواد و منابع عناصری هستند که مورد بررسی وسیع کمی و کیفی قرار گرفته‌اند و البته اکثر موارد دال بر وجود کمبود و نقص در این عناصر است. در پژوهش حاضر نتایج حاکی از آن است که مطلوبیت اهداف، محتوا، راهبردهای یاددهی-یادگیری، گروه‌بندی، مواد و منابع یادگیری، فضا، ارزشیابی، اجرای درس روش‌های تحقیق متوسط به بالا است و مطلوبیت زمان و فعالیت‌های یادگیری برنامه درسی روش‌های تحقیق متوسط به پایین است [۲۳].

پنجمین همایش ملی پژوهش‌ها و نوین در برنامه‌ریزی درسی ایران

بطور کلی تمامی تحقیقات داخلی و خارجی بیانگر این مسئله هستند که آموزش درس روش تحقیق به شیوه عملی سبب ارتقای کمی و کیفی این درس خواهد شد و بالعکس نبود آموزش عملی از اصلی‌ترین موانع و مشکلات اجرای مطلوب این درس خواهد بود. نتایج حاصل از پژوهش نشان می‌دهد که دانشجویان نگرش منفی نسبت به آموزش این درس داشته و رضایت نداشتند. اهداف، محتوا، راهبردهای یاددهی-یادگیری و ارزشیابی از مهمترین عناصر برنامه درسی است. بطوریکه بسیاری از متخصصین این چهار عنصر را عناصر اصلی برنامه درسی عنوان نموده‌اند. اما این عناصر کمتر مورد توجه محققین داخلی بوده است.

عدم وجود اهداف و برنامه مشخص در نظام پژوهش، عدم تامین شرایط مناسب اقتصادی و عدم آشنایی با فرهنگ کارگروهی عمده‌ترین موانع تحقیق می‌باشد. همچنین وجود محتوای مناسب، به‌روز و دانش‌آموزمحور بودن علاوه بر ایجاد محیط پر بار کلاسی سبب می‌شود تا استاد برای بکارگیری روش‌های نوین تدریس، فعالیت‌های آموزشی نوین و فعال و گروه‌بندی متناسب با مشکلات کمتری مواجه باشد. لازم به ذکر است محتوای آموزشی اصلی‌ترین عنصر فرایند آموزش است. نبود محتوای مدون آموزشی و منابع به‌روز کتابی و غیر کتابی، ابهام ارتباط افقی و عمودی محتوا در دانشگاه‌ها، مشکلات عدیده‌ای را موجب می‌شود. محتوا عنصری است که تاثیر انکارناپذیری بر سایر عناصر دارد. محتوای نامناسب، روش‌های تدریس، فعالیت‌های یادگیری، ارزشیابی و حتی گاهی زمان یادگیری را تحت تاثیر قرار می‌دهد. به عنوان مثال محتوای سنتی و معلم‌محور، آزادی عمل استاد را در بکارگیری روش تدریس فعال و دانش‌آموزمحور از بین خواهد برد و فعالیت‌های یادگیری را بسیار محدود می‌نماید و سدی در برابر روش‌های ارزشیابی نوین خواهد بود. عنصر دیگر برنامه درسی، بکارگیری روش‌های تدریس نوین خصوصا در درس روش‌های تحقیق (لزوم فعالیت دانشجوی و عملی بودن این درس) سبب بهبود و ارتقای یادگیری در دانشجویان خواهد شد. همچنین فعالیت‌های یادگیری پیوند ناگسستنی با محتوا و روش‌های تدریس دارد. دامنه فعالیت‌های یادگیری دانشجویان با توجه به این دو عنصر گسترده و محدود می‌شود. ماهیت عملی درس روش‌های تحقیق نیازمند فعالیت گسترده‌تر دانشجویان نسبت به سایر دروس است. ارزشیابی در بین عناصر برنامه درسی جز آخرین مرحله محسوب می‌شود، اما به لحاظ فراهم کردن فرصت‌های مناسب جهت اصلاح برنامه و شناخت نواقص و کاستی‌های برنامه‌های آینده از اهمیت خاصی برخوردار است.

تحقیقات انجام شده در حوزه برنامه درسی روش‌های تحقیق توسط فتحی، موسوی، فضل‌اللهی، و مهرمحمدی بیانگر وجود مشکلات و موانع بسیار بر سر راه اجرای این درس می‌باشد. مواردی از قبیل کمبود وسایل و تجهیزات، کمبود زمان برای درس با توجه به محتوای در نظر گرفته شده، روش‌های ارزشیابی نامناسب و نبود محتوای مدون، از جمله این مشکلات می‌باشد. دانشجویان مطلوبیت اجرای درس روش‌های تحقیق را در حد متوسط به پایین تلقی نموده‌اند. یادگیرنده عنصر اصلی فرایند یاددهی-یادگیری-یادگیری قلمداد می‌شود و نظام آموزشی همواره در پی تسهیل فرایند یادگیری است. بکارگیری مواد و منابع آموزشی و وسایل کمک آموزشی، محتوای مناسب، روش‌های نوین تدریس، گروه‌بندی، فعالیت یادگیری، فضا و زمان آموزشی و روش‌های ارزشیابی تاثیر بسزایی در تسهیل فرایند یادگیری دارد.

در نهایت می‌توان چنین نتیجه گرفت که به اعتقاد مدرسان واحد درس روش‌های تحقیق، دانشجویان حتی پس از گذراندن دروس روش تحقیق نیز از مهارت‌های پژوهشی لازم برخوردار نیستند. بنابراین ضروری است نویسندگان آینده کتاب‌های روش تحقیق قبل از تدوین کتاب‌ها در پژوهش‌هایی روش‌مند، نیاز واقعی مخاطبان کتاب‌ها را کشف و پاسخگویی به این نیازها را در تدوین کتاب‌ها لحاظ کنند. کم‌توجهی به آموزش مهارت‌های عمومی پژوهش و توجه بیش از اندازه به مهارت‌های پژوهشی از علاقه و شوق پژوهشی دانشجویان کاسته است و در مقابل آنها را با نوعی سردرگمی ناشی از ناآگاهی از ابعاد مختلف پژوهش روبرو کرده است. آموزش مهارت‌های پژوهشی تنها در صورتی مفید و مؤثر خواهد بود که پژوهشگران، مهارت‌های عمومی یا بنیادین پژوهش را قبلا فرا گرفته باشند؛ این در حالی است که تقریبا اثر چندانی از آموزش مهارت‌های بنیادین در کتاب‌های روش تحقیق دیده نشد. کتاب روش‌های تحقیق بیشترین توجه را به مباحث کلی روش‌شناختی و انتخاب روش پژوهش داشته است و به مباحثی از قبیل چشم‌اندازها، چالش‌ها و جهت‌گیری نوین روش‌شناختی و همچنین مقایسه رویکردها توجه چندانی نشده است. به عبارت دیگر تمرکز محتوایی این کتاب‌ها بیشتر بر معرفی رویکرد کمی استوار است تا توجه به رویکردهای جدید کیفی و ترکیبی.

۵. مراجع

۱. تهرانیان، مجید (۱۳۷۶). اندیشه دانشگاه: کندوکاوی در مسائل آموزش عالی ایران. مجموعه مقالات نخستین سمینار آموزش عالی ایران. چاپ اول. صص ۷۳.

پنجمین همایش ملی پژوهش‌ها و نوین در برنامه‌ریزی درسی ایران

۲. آقازاده، احمد (۱۳۸۸). آموزش و پرورش تطبیقی. چاپ چهارم. تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.

۳. فیوضات، یحیی (۱۳۸۸). مبانی برنامه‌ریزی آموزشی. تهران: نشر ویرایش.

۴. مهرمحمدی، محمود (۱۳۸۸). ملاحظات اساسی در باب سیاست‌گذاری توسعه علوم میان رشته‌ای در آموزش عالی از منظر فرایند تکوین. فصلنامه مطالعات میان رشته‌ای در علوم انسانی. شماره سوم. ص ۲۶.

۵. موسی‌پور، آداک (۱۳۹۴). بررسی نگرش و رضایتمندی دانشجویان رشته‌های علوم انسانی از آموزش درس روش تحقیق و ارائه راهکارهایی برای اثربخشی آموزش آن. اولین همایش علمی و پژوهشی.

۶. مهرمحمدی، محمود (۱۳۹۳). روش‌شناختی مطالعات برنامه درسی. انتشارات سمت.

۷. دامادی، محمد (۱۳۸۷). فرهنگ تحقیقات، جایگاه محققان در کشور. مجموعه مقالات اولین کنفرانس علمی بررسی مسائل پژوهشی کشور. ۲۸ و ۲۹ اردیبهشت. صص ۲۲۵-۲۲۹.

۸. دلاور، علی (۱۳۸۴). مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی. تهران: انتشارات رشد.

۹. منصوریان، یزدان (۱۳۹۱). روش‌گرایی و روش‌گریزی: تردیدی بی‌پایان در قلمرو معرفت‌شناسی. کتاب ماه. صص ۵-۲.

۱۰. بهزادی، حسن؛ داورپناه، محمدرضا (۱۳۸۸). بررسی عوامل مؤثر بر تجربه پژوهشی دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه فردوسی مشهد. مطالعات تربیتی و روانشناختی دانشگاه فردوسی. دوره دوم، شماره ۲، صص ۲۲۷-۲۵۰.

۱۱. زارع‌احمدآبادی، حبیب؛ منصور، حسین؛ طاهری‌دمنه، محسن (۱۳۸۸). واکاوی موانع انجام پژوهش در دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقاتی کشور با استفاده از تکنیک تاپیس (از دیدگاه اعضای هیات علمی یزد). سال سیزدهم. شماره ۴. صص ۱۱۳-۱۳۸.

۱۲. لطف‌آبادی، حسین؛ نوروزی، وحیده؛ حسینی، نرگس (۱۳۸۶). بررسی آموزش روش‌شناسی پژوهش در روانشناسی و علوم تربیتی در ایران. نشریه نوآوری‌های آموزشی. شماره ۱۰. ص ۱۸.

۱۳. سیف، علی‌اکبر (۱۳۹۷). روانشناسی پرورشی نوین. تهران: نشر دوران.

۱۴. شهباز، سیما (۱۳۹۲). تحلیل محتوای کیفی کتاب‌های روش تحقیق علوم انسانی و اجتماعی (منتشر شده در سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۹۱). دانشگاه خوارزمی. دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی.

۱۵. سرشتی، منیژه؛ دریس، فاطمه (۱۳۸۹). موانع انجام تحقیقات از دیدگاه اساتید و کارکنان دانشگاه علوم پزشکی شهرکرد. نشریه پژوهشی راهبردهای آموزش در علوم پزشکی. شماره ۸. ص ۵۳۲.

۱۶. خاقانی‌زاده، مرتضی (۱۳۸۷). الگوهای برنامه درسی دانشگاهی. مجله راهبردهای آموزش در علوم پزشکی. ص ۹.

۱۷. کرسول، جان دبلیو (۱۳۹۱). طرح تحقیق در علوم انسانی. ترجمه اسماعیل سعدی‌پور. نشر دوران.

۱۸. موسی‌پور، نعمت‌الله (۱۳۸۵). مبانی برنامه‌ریزی آموزش متوسطه. انتشارات بهنشر. چاپ دوم.

19-Entwistle. N. (2014). Research based University Teaching. *Psychology of Education Review*. 2(26).

۲۰-Marsh H. & W. Rowe & k. Martin A. (2012). Ph.D. Students' Evaluations of Research Supervision: Issues, Complexities, and Challenges in a Nationwide Australian Experiment in Benchmarking Universities. *Journal of Higher Education*. 3 (73) 313 - 348.

21. Wallner. Fritz G. & Greiner. Kurt (2013). Theoretical Framework for Research Methodology. The new approach to Science in: *The First International Conference on Research Methodologies in Science, Engineering & Technology*. Proceedings. Tehran. Iran: University of Imam Hossain.

22. Park, S. (2004). The study of research methods in LIS education: issues in Korean and U.S. universities. *Library & information science research* (26). 501-510.2

23-Leech N. & Goodwin L. (2017). Building a methodological Foundation: doctoral-level method courses in colleges of education Research in the School.